

KULT BOGORODICE U BIZANTSKOM OBREDU (VII)¹

II. Prostorni vidik

63. Sve što je dosada napisano u ovoj studiji — osim uvoda (marginalni brojevi 1-4) — sve je to bilo kao prvi dio stavljeno pod naslov VREMENSKI VIDIK. Sad prelazim na drugi dio koji će biti nerazmjerno kraći, jer »pristojnost traži« da 1982. već jednom završim ovaj niz rasprava. Ovakva razdioba nije nipošto adekvatna: svaki se naime oblik naše zemaljske liturgije vrši i u vremenu i u prostoru tako da su nekoć priručnici liturgike imali poglavlja »sveta vremena« i »sveta mjesta«. Ipak sam se odlučio da ovu veliku građu baš tako podijelim kako sam je i podijelio, i to načelno — promijenivši poznati princip »denominatio fit a potiori« u »divisio fiat a potiori«, tj. »nazivi se (odnosno ovdje razdioba) u složenim stvarnostima daju prema glavnijem elementu«. Pod »vremenskim vidikom« promatrali smo kult MB u kalendarski određeno vrijeme, a pod »prostornim« ćemo u kalendarski neodređeno. Npr. ikona Bogorodice mora uvijek biti na carskim dverima, episkop nosi u enkolpionu Bogorodičinu ikonu stalno, a kod kulta pojedinih Bogorodičinih ikona vezanog na određene lokalitete (»Vladimirska«, »Iverska«, »Kazanska«...) iako ima i određene datume za proslavu, ipak držim da je prostorni, odnosno geografski elemenat ovdje važniji. Slično vrijedi i za Bogorodične praznike u lokalnom kultu, odnosno u vlastitom kalendaru pojedinih autokefalnih Crkvi. U ovaj drugi — »prostorni« — dio stavio sam i ono što zapadni kršćani zovu »sakramenti i sakramentali«, a istočnjaci »svete Tajne (*uystiria*), razna (p)osvećenja, molebni, pokopi i sl. Sve to nije nužno vezano na neki kalendarski određeni datum, nego se vjernicima posvuda daje — ne samo u crkvi nego i kod kuće i na groblju, i na rijeci, moru... ukratko gdje god već treba. Dakle opet prednost za prostorni elemenat.

Počnimo najprije s ovom posljednjom skupinom liturgijskih službi koje su zabilježene u *Trebniku*. Služim se pretežno crkvenoslavenskim izdanjem, samo za one poetske dijelove što ih prevodim u vezanoj mjeri, koristio sam grčki *Hagiasmatáron*.²

¹ U prošlom (6.) nastavku potkrala se tiskarska pogreška, koja ne bi valjalo da zbog ponavljanja (str. 109, 114. pa i 97. u Riječi uredništva) bude uzrokom da čitači nešto krivo nauče. Počevši od podnaslova pa dalje, treba uvijek čitati (posni, cvjetni...) *triod*, a ne *troid*. — Na početku posljednje alineje na str. 111. namjesto u *apariji* treba čitati u *aporiji*.

² I za jednu i za drugu knjigu (5+3=8 svezaka) dao sam točne bibliografske podatke na početku ove studije pa ih sada ne ponavljam. Cf. SB 18 (1978) 28, bilj. 2.

A. Bogorodica u obredima svetih tajni

64. **Tajne krštenja i miropomazanja.** U bizantskom se obredu od pradavnih vremena održao običaj da se tzv. sakramenti kršćanske inicijacije (krštenje, potvrda, euharistija) zajedno i to istoga dana dijele novom članu Crkve. O Marijinu mjestu u Euharistiji već smo ranije pisali, sada o tome mjestu u prva dva sakramenta. Ono bitno u tim svetim tajnama Sveta je Crkva dopunila još nekim molitvama i obredima — prema potrebi vjernika. Tako u I. dijelu Trebnika pod naslovom *Posledovanje kresćenija i myropomazanja* (redosljed krštenja i knizme) ima 7 poglavlja, od kojih prvo glasi: *Molitve za prvi dan pošto žena rodi dijete.* Još prije krštenja Crkva moli za kršćansku roditeljku i njeno čedo. U tri krasne — biblijski i teološki oblikovane — molitve spominje se presveta Bogorodica. U prvoj, da Bog iscijeli majku i očuva oboje do posljednjega časa po molitvama presvete Bogorodice i svih svetih. Slične se milosti — ali još amplificiranije — mole u drugoj i trećoj molitvi, gdje se već u prvom zazivu podsjeća Gospod naš Isus Krist da se rodio od prečiste Vladarice naše Bogorodice i Vazdadjeve Marije i da je kao dijete ležao u jaslama. Na kraju se moli oprostjenje roditelji, svomu domu i prisutnima, jer *Ti, Kriste, jedini imaš vlast opraštati grijehe molitvama presvete Bogorodice i svih svetih Tvojih Amin.*

U drugom poglavlju nalazi se obred davanja imena djetetu osmi dan po rođenju. Babica donosi dijete pred crkvena vrata gdje svećenik djetetu značenuje³ čelo, usta i prsa, a u molitvi mu daje ime. Zatim uzima u ruke dijete pa pred vratima crkve ili pred ikonom presvete Bogorodice moli: »*Raduj se, omilostivljena Bogorodice Djevo, jer iz Tebe nam granu Sunce Pravde — Krist Bog naš, koji prosvjetljuje one što su u tami. Veseli se i Ti, starče pravedniče, koji si na svoje ruke primio Oslobođitelja naših duša, koji nam darova uskrsnuće!*«

U trećem su poglavlju *molitve za roditelju poslije 40 dana i za tzv. »ucrkovljene« djeteta.*⁴ Pošto se izmolio »načalo obyčnoe« i odgovarajući tropar, pjeva se zaziv: *Molitvama, Gospode, svih svetih i Bogorodice, daj nam svoj mir i smiluj nam se, jer Ti si jedini milostiv!* U molitvi nad djetetom spominje se i misterij kako je Gospa četrdesetoga dana donijela Isusa u hram, a u završnoj molitvi proročanski navještaj Izaijin o Djevici-Majci.

Četvrto poglavlje sadržava *molitvu nad ženom koja je (bilo nehotično bilo hotimično) pobacila plod.* Sama molitva (koja, usput rečeno, ima mnogo utješnih i umirujućih misli za majku) počinje ovako: »*Vladiko, Gospode Bože naš, koji si se rodio od Svete Bogorodice i Vazdadjeve i kao dijete ležao u jaslama . . .*«

U petom je poglavlju obred uvođenja u katekumenat (*Molitva o ježe sotvoriti ograšennago*). Poslije trećeg »zaprešćenija« (ekorcizma) a u 4.

³ Je li otuda ono »zlamenovanje« u Bosni?

⁴ Odgovara zapadnjačkom obredu. Uvođenja roditelje u hram.

molitvi spominje se Učovječenje kao instrumenat spasenja svijeta, ali se izričito ne spominje Marija. Ona u ovom obredu dolazi izričito i poimence samo u Vjerovanju.

Sam obred krštenja i miropomazanja (krizme) nalazi se u šestom poglavlju. Osim onoga standardnog završetka jektenija Bogorodicom («Presvjatuju, prečistuju, preblagoslovenuju...») — što smo ga već preveli u početku ove rasprave,⁵ ne susrećemo baš odviše često Majku Božju u ovom sakramentu. Implicite je ona u tekstu gdje je govor o Učovječenju: ... *posvetio si djevičansku utrobu rođenjem svojim.*⁶ Zapravo je to mjesto priprava na epiklezu pred blagoslov krsne vode: kao što je naime Bog Duhom Svetim u Djevici izveo začće Božjega Sina, tako neka i sada isti Duh pretvori običnu vodu u vodu natprirodnog preporeda! (NB! Ovo nisu ipsissima verba Trebnika, nego moja parafraza čitavoga ovog oduljeg mjesta). Ista se misao može shvatiti i kao priprava na epiklezu nad *svetim mirom* (krizmom). U inače sadržajnim i misaonim obredima što se vrše osam dana po krštenju — *omivanje, oblačenje i postrig vlasi* — uzalud ćemo tražiti kakav spomen o presvetoj Bogorodici.

65. Tajna ispovijedi (sakramenat pomirenja) mnogo je dulja nego u rimskom obredu. Duhovni otac vodi pokajnika pred ikonu Gospoda našega Isusa Krista, moli »načalo obyčnoe«, pedeseti psalam i neke tropare među kojima je jedan i presvetoj Bogorodici. Ovdje ga ne prepisujem, jer je isti kao i u pripravnim molitvama svećenikovim pred božansku liturgiju **Miloserdija dveri** i već sam ga preveo u prvom nizu ove rasprave.⁷ Majku Božju sadržava i članak Nicejsko-carigradskog Vjerovanja što ga pokornik govori poslije ispovjednikova pitanja da li pravoslavno vjeruje. Poslije odrješenja, a na kraju čitavog obreda, svećenik zaključuje bogorodičnim himnom *Dostojno jest,*⁸ a u otpustu pokajnika govori (kao uvijek): *Neka nas Krist, naš pravi Bog molitvama prečiste svoje Matere ... pomiluje i spasi!*«

66. Tajne vjenčanja i rukopoloženja. Ova dva sakramenta (ženidbe i svetog reda) namjerno povezujem, jer se u njima baš u času ili neposredno poslije bitne točke obreda svečano pjeva ovaj isti himan:

Tropar — glas peti

— *Isaia chóreue*

— *Isaije likuj!*

Mjera: -v/—vv/—v

Isáijo, pleši,
Jer Djevica začce

⁵ Cf. SB 18 (1978) 30, marg. br. 7.

⁶ Glavna molitva neposredno pred blagoslov krsne vode.

⁷ Cf. SB 18 (1978) 35, marg. br. 22.

⁸ Već sam ga donio u prvom članku kod Božanske liturgije. Cf. SB 18 (1978) 38, marg. br. 27.

I rodi nam Sina
 Svog Emanuila,
 Tog čovjeka-Boga,
 A ISTOK mu ime!
 Veličajuć Njega,
 Mi dičimo Djevu:
 »Preblážena Ti si!«

Kako se iz teksta vidi, drevni liturgičari kojima zahvaljujemo uvrštenje ovoga tropara pogodili su sržnu misao sve kršćanske misterilogije (nauke o sakramentima), a ta je: otajstvo Utjelovljenja, kojega nema bez Marije, nastavlja se i proširuje u otajstvu Crkve... evo, posve konkretno baš po ovim sada mladencima, baš po ovom sada neojereju, neođakonuu... Od radosti pleši, Izaijo, Djevica je plodna do konca svijeta!

Postoji i poseban obred zaruka, ali u njemu, osim završetka jektenije, ne nađoh ništa marijinsko.

Na početku obreda vjenčanja, a poslije odgovora-izjave zaručnika da se slobodno žele uzeti slijedi opet velika jektenije, zatim nekoliko dugih i prekrasnih molitava što ih prožimlju biblijske i predajske ideje o ženidbi. U prvoj molitvi nalazimo implicite Bogorodiciu u ovom tekstu: »Bože prečisti i stvoritelju sve materije, ... koji si učinio da je od korijena Jesejeva po tijelu izrasla Vazdadjeva i koji si se u njoj utjelovio i rodio za spasenje ljudskoga roda, koji si neizrecivom svojom darežljivošću i mnogom dobrotom došavši u Kanu Galilejsku blagoslovio ondješnji brak...«⁹ U drugoj i trećoj molitvi ne spominje se Majka Božja, ali je ona prisutna kako u Evandelju o prvom čudu u Kani, tako i u slijedećoj molitvi poslije male jektenije. Sada mladenci tripud piju iz iste čaše — nije li i to simbolika zajedništva po tajni braka s Kristom, njegovom Majkom i učenicima iz Kane, dakle: po ženidbi s Crkvom-Kristom?! Kumovi drže nad glavama mladenaca krune (»vijence«) koje svećenik okreće te pjeva (on ili narod) tropare, od kojih je na prvome mjestu maloprije citirani *Isaije likuj*. Drugi tropari sadržavaju ideju vijenca, ali bez aluzije na Bogorodiciu: »Sveti mučenici, koji ste silno trpjeli u borbi i zato bili ovjenčani, molite se Gospodu, da se smiluje našim dušama!« i: »Slava Tebi, Kriste Bože, diko apostola, radosti mučenika koji propovijedaju jednobitno Trojstvo.« U formulama s kojim svećenik skida krunu s glave mladenca i onda mladenke nije govor o Mariji, kao što je to u molitvi koja se neposredno nadovezuje (ideja Kane opet). U završnom blagoslovu svećenik-vjenčatelj u Božje ime želi mladencima dug život, »blagočadije« (blagoslov djecom), uspjehe u životu i vjeri i svako drugo dobro na zemlji i da postignu obećana dobra (u vječnosti), a sve to: »molitvama svete Bogorodice i svijuu svetih Amin.«

⁹ Trebnik I, Posledovanje venčanja, prva molitva.

Kana se spominje i u obredu skidanja vijenaca (*razrešenje venec*) koji se vrši osmi dan po ženidbi.

Postoji i poseban obred drugoga braka: taj je, rekao bih, manje raspjevan te unosi ideje pokajanja i obraćenja.¹⁰ U molitvi svećenik kao da nekako ispničava bigame («vtorobračne») za taj njihov korak: »... očisti bezakonje Tvojih slugu: budući da nisu mogli podnijeti znoja i dnevnih teškoća i putenoga žara, oni stupaju u drugi brak...« U cijelome obredu ni traga Bogorodici!¹¹

67. Tajna saborovanja (sakramenat bolesničkog pomazanja). Ovaj za rimokatoličke neobičan naziv što ga upotrebljavaju Rusi — dok je to kod Srba *tajna jeleosveštenja* — u vezi je s poznatim mjestom u poslanici sv. Jakova, gdje se u pluralu veli: »... neka pozovu prezbitere Crkve!«¹² Zato u bizantskom obredu po pravilu¹³ taj sakramenat dijeli sedam svećenika i taj broj simbolizira katoličnost — odnosno »sobornost« Crkve.¹⁴ Obred se vrši u crkvi ili domu. Poslije »običnog načala«, nekih psalama i jektenija, pjeva se *Arsenijev kanon*, dakle devet pjesama (tropara, irmosa, sjedalena...) o tom misteriju. »Apostole« — tj. poslanice čita đakon, a sedam evanđelja sedam služećih svećenika. Poslije prvog evanđelja posvećuje se sveto ulje — i to, prema tekstu Trebnika, samo za ovaj slučaj! Kad pojedini svećenik pročita svoje evanđelje, onda pomazuje bolesnika svetim uljem »krestoobrazno«, tj. u obliku križa na čelu, nosnicama, obrazima, usnicama, prsima, rukama (s obje strane)... Na kraju bolesnik, ako može, ide među svećenike (podržavan od svojih) ili, ako je odviše slab, leži u postelji, a svećenici ga okruže i stavljaju mu na glavu otvoreno evanđelje (slova prema glavi). Prvi svećenik moli u to vrijeme dugu, vrlo lijepu molitvu i na kraju pruža bolesniku da poljubi evanđelje koje međutim digoše s njegove glave. Slijede završne molitve i otpust. U slučaju da nije moguće naći sedam prezbitera, sakramenat može podijeliti i manji broj — npr. tri — pa je u Trebniku predviđen i kraći obrazac: *Čin malago jeleosvjašćenija*. Mislím da se ni u jednom drugom sakramentu presveta Bogorodica ne zazivlje tako često i s tolikim pouzdanjem kao baš ovdje. Evo makar samo nekih dokaza. Najprije u Arsenijevu kanonu. Bogorodičen u prvoj pjesmi ima u crkvenoslavenskom tekstu i posebne oblike za muškog i posebne za ženskog nemoćnika. U hrvatskom sam prijevodu preuzeo tu razliku koje grčki izvornik nema (samo »muški«).

¹⁰ Iz bizantske povijesti dobro su poznati teoretski spisi cara Lava VI. Mudrog proti sukcesivnim brakovima, a još više njegovo praktično odstupanje prigodom začeca, gestacije i rođenja sina mu Konstantina Porfirogenita, kao i opozicija patrijara Nikole Mistika i privremeni lom s Rimom.

¹¹ U mjestu gdje pišem današnji članak (Split) nemam pri ruci tekstova raznih hirotonija i hirotesija pa stoga ne mogu opisivati obrede sv. reda, ali znam sasvim sigurno da se uvijek moraju pjevati tropari *Isaije likuj, Svjati i mučenici i dr.*

¹² Jak 5, 14. — Namjesto »prezbitere« Biblija STVARNOSTI i KS ima prevedeno »crkvene starješine«.

¹³ Ali ako ih nije moguće toliko naći, onda može biti i manje, npr. tri.

¹⁴ Slično se na Istoku veli i za tzv. »katoličke« poslanice (npr. Jakovljevu, Judinu, Ivanovu) da su »soborna poslanija«.

Bogorodičen — glas četvrti

— *He móne tó tês eirénes pélagos, Hagné, ploutésasa*

— *Jedina mira pučinu čistaja roždšaja*

Mjera: —v/ —v/ —v/ —v

—v/ —v/ —v

Jedina si, Djevo čista,
More Mira postigla.
Vazda jesu Bogu Tvoje
Uslišane molitve.

Posređuj za onog koji (onu koja)
Bolan (Bolna) leži, pati se:
Ozdravljeno dijete Tvoje
Neka vijek veliča te!

U bizantskim »kanonima« obično nema druge pjesme — bar ne u crkvenoj upotrebi, pa tako ona manjka i ovdje u Arsenijevu kanonu. I u bogorodičnu treće pjesme crkvenoslavenski prevodilac daje oblike za oba spola:

Bogorodičen — glas četvrti

— *Epiblepson eumenws*

— *Prizri blagoprijatno*

Mjera: kao gore

Svrni blage oči svoje
Sa visina k meni dol,
Majko Stvoritelja svijeta,
Blaži, liječi tešku bol!
Molitvenim zagovorom
Šćenika (Štićenicu) ozdravi!

Bogorodičen (poslije 4. ode) — glas četvrti

— *Theotoke aeiparthéne panagía*

— *Bogorodice Prisodevo presvjataja*

Mjera: -v/vv/ — v

Božija Majko,
Vječita Djevo,
Presveta, Ti si
Zaklon nam jaki,
Čuvar i luka,
Stijena i ljestve,
Silni još bedem!



Sažalno milost
Bolnom (Bolnoj) iskaži,
Utječe on se
(Pritječe ona)
Jedinoj Tebi
Ufanjem čvrstim.

Bogorodičen (poslije 5. pjesme) — glas četvrti

— *Panymnete Hagné*
— *Vsepetaja Čistaja*
Mjera: kao u 4. pjesmi

Slavljena pjesmom,
Prečista Djevo,
Predobra Gospo,
Smiluj se svima
Što ih sad ima
Pomazat ulja
Melem božanskog!
Slugu daj svoga¹⁵
(Sluškinju svoju)
Spasi, o Gospo!

Teotokion poslije 6. ode veoma je zgodan zbog igre riječi — ali samo u grčkom, koja je, na žalost, neprevediva: *elaîn* znači maslina, a *éleos* milosrđe. Kušao sam, kako sam već znao i umio, da bar nešto dadnem od Marijina simbola u maslini s koje se cijedi kao ulje milost na sav svijet:

Bogorodičen 6. pjesme — glas
— *Péphenas en twi Theoû soû oikwi*
— *Javilasja jesi v božestvennom tvoem chrame*
Mjera: kao u 4. pjesmi

U kući Boga
Svojega Ti se
Pokaza plodnom
Maslinom, kada
Porodi Stvorca.

S masline ove
Milost ko ulje
Božjim se cijelim
Razlijeva svijetom.

¹⁵ Prevodilac predlaže i slijedeću varijantu, tim više što je i na Zapadu (i to još davno prije Grignjona) poznat marijinski »cultus servitutis« (Roschini): Roba daj svoga (Robinju svoju)
Spasi o Gospo!

Molitvi svojih
Melemom takni
Patniku

rane,
(Patnici)
Spasenje podaj!

Bogorodične sedme, osme i devete pjesme nisam, na žalost, preveo. Poslije samoga blagoslova bolesničkog ulja, a prije čitanja prvog apostola i prvog evanđelja, pjevaju se neki tropari na kraju kojih je ovaj teotikon koji govori — o »Gospi od brze pomoći«:

Bogorodičen — glas drugi
— *Presbeia thermé*
— *Molenie teploe*
Mjera: v/ vv/—v

Ti molba si vruća
I zid neosvojiv,
Milosrđa vrelo,
A ljudima zaklon!
Stog vapimo Tebi:

»O Božija Majko
I Gospođo naša,
Pretéci pogibelj

I spasi nas ód zla,
Ti jedina brzo
Zastupiti umiješ!«

U samoj molitvi koja prati pomazanje — zapadni bi teolozi rekli u »formi sakramenta« — spominje se prije sviiju drugih svetaca presveta Bogorodica. Evo barem početka te molitve koja je sasvim ista kod svakoga od sedam svećenika koji »soboruju« bolesnika:

»Oče Sveti, liječniče duša i tjelesa! Ti si poslao svog jedinorođenoga Sina Gospoda našeg Isusa Krista da liječi svaku bolest i da od smrti izbavlja, iscijeli i slugu svoga (službenicu svoju)... **IME REČI**... od tjelesne i duševne nemoći koja ga (ju) zarobljuje te ga (ju) oživi milošću Krista svoga, molitvama presvete Vladarice naše Bogorodice i Vazdajeve Marije... «

I sasvim na kraju čitavoga obreda nalazi se jedna molitva-pjesma Majci Božjoj — s impliciranom *brzom pomoći* — a glasi ovako: »Sva neporočna, pazi na molbe svojih slugu, smiri teške pobune protiv nas, oslobodi nas svake zabrinutosti: jer Ti si jedina koja si nam čvrsta i sigurna tvrđa. Mi smo postigli tvoju zaštitu, ne daj da se postidimo, Bo-

gorodice, mi koji to zazivamo. Požuri se (da uslišiš) molbu onih koji ti vjerno kliču: raduj se, Vladarice, pomoćnice sviju, radosti, zaštito i spasenje naših duša!»

68. Iako po svom obliku ovo što slijedi i nije sakramenat, ipak je sasvim dobro što se u Trebniku neposredno poslije Tajne jeleosveštenja i obrasca bolesničke pričesti (u kom se također više puta spominje Marijino molitveno posredovanje) nalazi i tzv. *Molitveni kanon Gospodu našem Isusu Kristu i prečistoj Bogorodici, Majci Gospodnjoj kod dijeljenja duše od tijela svakoga pravovjernog kršćanina*. Na početku ovoga kanona stoji rubrika: »Dolazi iguman — a k umirućem svjetovnjaku njegov duhovni otac — i pita ga, ima li koja niječ ili djelo što je — bilo iz zaboravi bilo od stida bilo zbog pakosti prema kojem bratu — neispovjedenno ili neoprosteno: sve to mora istražiti i ispitati pojedinačno umirućega«. Poslije ove rubrike počinje sam »kanon molebni presvetoj Bogorodici za umirućega koji ne može govoriti.« Dakle, i ovdje vidimo crkvenu »sobornost«: namjesto i u ime umirućega Bogorodici se obraćaju pjevači, odnosno Crkva.

Svaka pjesma ima šest kitica, a pripjev poslije svake strofe glasi *Presvjataja Bogorodice, spasi nas!* Predugo bi ipak izašlo da prevedem ovdje sve to blago bizantskog štovanja Majke Božje, koje još u ovako dramatično-eksistencijalnom trenutku svakoga kršćanina dobiva posebnu snagu i zamašitost.

Zadovoljimo se samo s pet pjesmica, od kojih sam za dvije našao grčki izvorni tekst u Hagiasmatarionu (*Akolouthia eis paráklesin asthenwn*), dok sam kod prevođenja ostalih triju imao kao predložak crkvenoslavenski tekst u Trebniku u maloprije citiranom molitvenom kanonu.

Bogorodičen poslije 4. pjesme — glas šesti

— *Se mja Vladyčice*

Mjera: —v/ —vv/ —v

Evo, Gospodo dobra,
Strah me spopade grozni,
Davno njega se bojim.

Borba čeka me ljuta:
U njoj budi mi sada
Ti pomoćnicom jakom,
Nado spasenja moga!

Theotokión poslije 5. ode

— *Méter Christoó toú Theoû*

Mjera: —vv/ —v

Presveta Majko
Hrista i Boga,
Brzo izvuci
Vjernoga slugu¹⁶
(Sluškinju vjernu)
Strašne iz ove
Pogibli teške,
U koju tužan
(U koju tužna)

Upade sada:
Kako u zdravlju
Slavit bi mogo
(Slavit bi mogla)
Srcem i glasom,
Tebe, o Gospo!

Theotokíon poslije 6. ode — glas četvrti¹⁷!

— *Têi Theotókwi ektenws*

— *K Bogorodice priležno*

Mjera: —v/ —vv/ —v

K Bogoródici brzo
Sad potécimo, ljudi
Grešni, kukavni, jadni!
Pavši, kajuć se, ú prah,
Iz dna vapijmo duše:

»Gospo, pomoć ne krati!
Dobra, smiluj se nama
Brzo, propasmo eto
Brojnih prestupa radi!
Nemoj bez uslišanja
Slugu otpustiti svojih:
Samo Ti si nam nada!«

¹⁶ I ovdje predlažem analognu inačicu onoj u 15. napomeni:

Vjernoga roba
(Robinju vjernu)

¹⁷ Ovo je prijevodna dubleta. Isti grčki tekst dolazi kao tropar u **Općoj službi Majci Božjoj**, i ja sam svoj — ali nešto drukčiji — prijevod objavio u četvrtom nastavku ove rasprave (cf. SB 20/1980/315, marg. br. 48. pri kraju. U svoju tečicu kamo pišem prvu skicu prijevoda običavam na kraju označiti točno kada sam i gdje što preveo. Ovaj upravo citirani tekst napisao sam 21. 10. 1977. u 9.57 sati u svojoj sobi, a onaj gornji, na koji se odnosi ova fusnota, dne 23. 10. 1977. u 19.08 sati dežurajući u ispovjedaonici jordanovačke župe. S velikom resignacijom konstatiram sada, kako sam za samo dva dana i po eto totalno zaboravio da sam isti tropar već prekjuče preveo — i to u drugoj (svojoj) mjeri i nebitno drukčije (ali onda iz druge liturgijske knjige). Nekoć sam odlično pamtio, a evo na što padoh u 59. godini života . . . Tugo golema, maiora his videbis! Koga zanima psihologija starenja, moje (ne)znanje grčkog i hrvatskog jezika i slično, može usporediti obje dublete.

Treća strofa pete pjesme u *Kanon molebnyj na ishod duši* — glas šesti
— *Nyne izbavljajaj nikako*

Mjera: —vv/ —vv/ —

Sada me ostavi sve!
Pomoćni ni odkud baš!
Spasi me, Gospođo Ti:
Nemoj da napušten stvor
Svrši u rukama Zlog!

Prevodilac duboko žali što nije mogao kongenijalno originalnom pjesniku (da li grčkom ili slavenskom?) prevesti slijedeći teotokij u kome se unatoč lošem prijevodu ipak nekako može naslutiti velika vjera i pobožnost Majci Božjoj. To zapravo moli sâm

umirući preko pjevača, tj. Crkve:

Bogorodičen poslije 5. pjesme — glas šesti

— *Poklon'sesja Vladyčice*

Mjera (prevodiočeva): —vv/ vv/ —v

Presvetu Kraljicu neba,
Prečistu Majku mog Boga
Kleknuvši molite, mili:
Neka i Ona sa vama
Prekloni koljena čista,
Boga da nakloni silnog
Meni milósrđe podat.
Ona je naime Majka,
Dojila Spasa je Hrista:
Nju će uslišat zacijèlo!

Б. Bogorodica u bogoslužju za pokojnike (pokopi, panihide)

69. Pokopi. Dosadašnja su nas razmatranja mogla uvjeriti da Bogorodica zauzima u bizantskom obredu — usudio bih se reći — nekakvo »transcendentno mjesto«, tj. ona prožima sve kategorije liturgijsko-crkvenog života. Tako smo onda, pročitavši taj podnaslov, skloni a priori očekivati, da će ona, koja je kršćaninov život pratila od tjelesnog rođenja i Duhovskog preporođenja kroz sva sakramentalna stanja sve do smrti, biti nazočna i kod privremenog rastanka prigodom čovjekova vraćanja zemlji iz koje je uzet. Da vidimo sad, koliko će nam aposteriorna analiza liturgijskih knjiga potvrditi ova naša apriorna naslućivanja.

Trebnik¹⁸ donosi obredne rubrike i molitve za četiri kategorije sahrane, tj. za pokop svjetovnjaka — **pogrebenie mirskih čelovek**, svećenika, monaha (odnosno monahinja) i djece, odnosno mladeži. Ali i liturgijska struktura uopće i Bogorodičin udio napose u sva četiri pokopna tipa jesu više-manje isti. Prijedimo redom sve četiri vrste, ali samo pod vidom teotokodulije pazeći da ne ponavljamo u daljnjim kategorijama što smo već primijetili u ranijima.

Pokop svjetovnjaka ima u Trebniku ove podnaslove: Molitve u pokojnikovoj kući. — Psalam 90. — »Neporočni«¹⁹. — Tropari poslije »neporočnih«. — Psalam 50. — Kanon. — Samoglasni. — Blaženi. — Apostol i Evanđelje. — Sugubaja jektenija. — Cjelovanje — Konac. — »Oproštajna molitva« (i. e. absolutio ab episcopo respective presbytero danda). — Pokop u pashalnoj sedmici. — Čitanja Apostola u (toj) svijetloj sedmici.

Redosljed obreda kod ostalih »kategorija« pokojnika prilično je sličan ovome, samo upada u oči da u pokopu monaha nema kanona.²⁰

Već u molitvama u pokojnikovoj kući na samom početku (a poslije »načalo obyčnoe«) među troparima dolazi ovaj bogorodičen, koji u prozi i doslovno preveden glasi:

»Jedina Čista i Neporočna Djevo, koja si Boga djevičanski (»besjemeno«) rodila, moli da mu (joj, im) se spasi (spase) duša (duše)!«

Isti je teotokij i u obredu pokojnih svjetovnih (»mirskih«) svećenika, monaha i djece (mladeži). Pri kraju obreda u kući, kod otpusta moli se, da Krist molitvama presvete Bogorodice (prije sviju drugih svetaca) dušu od nas iseljenoga (»prestavljašagosja«) sluge svoga useli u boravište svetaca i priključi pravednicima, a nama se smiluje, jer je dobar i čovjekoljubiv.

Slijedi pogrebni ophod u crkvu, gdje se mole već u naslovima navedeni psalmi, jektenije, molitve, tropari, među kojima i neki bogorodični. Evo nekih značajnih — ali samo u prozi prevedenih:

»Raduj se, Čista Djevo koja si tijelom rodila
Boga na spasenju sviju po kojoj ljudski rod
nađe spasenje neka i po Tebi nađemo raj, Bogoro-
dice čista, blagoslovena!«

¹⁸ U II. dijelu rimskog izdanja (1946).

¹⁹ To je skupina od triju »statija« (staseis) psalma, jektenija i molitvi, a zove se tako prema prvom stihu prvoga psalma u prvoj statiji: **Blaženi neporočni v put', hodašči v zakone Gospodni**. Ps 118 (odn. herb. 119). 1.

²⁰ Tako prema II. dijelu Trebnjka rimskog izdanja iz god. 1946, ali ne znam da li to vrijedi za Pravoslavlje po čitavom svijetu.

Ili:

»Ti si nam i stijena i luka i dobro primana
moliteljica kod Boga, koga si rodila, Bogoro-
dice djevičanski-netaknuta, spasenje vjernika!«

Ili:

»Kriste Bože, koji si preko Djevice zasjao svijetu
i tako nas po njoj pokazao sinovima Svieta,
smiluj nam se!«

Kanon se pripisuje pjesniku Teofanu. Složen je vrlo vješto u akrostihu, tj. počeci pojedinih pjesama počinju po redu onim slovom, koje se nalazi u paradigmi na početku cijeloga kanona. U našem slučaju taj akrostih (crkvenoslavenski: »krajestročie«, sic!) preveden s grčkoga glasi: *Šestuju pripevaju otšedšemu pesn'*, ali ga slavenski prevodilac dalje u pojedinim pjesmama nije provodio u djelo. Nećemo mu toga zamjeriti, jer ni prevodioci biblijskih pjesama — Tužaljki, psalama, npr. 119 (118) ... — ne počinju stihova kao biblijskih original sa a(lef), b(et), g(imel), iako ta slova ostavljaju uz prevedeni tekst, s kojim ona kao s takvim (tj. prevedenim) nemaju baš nikakve veze.

Prostor ne dopušta da prevedemo sve teotokije i druga mjesta iz pogrebnog bogoslužja: ta u samim trima kanonima (koji se razlikuju za svetovnjake, svećenike i mladež) našli bismo barem 24 bogorodična (3 x 8, jer od 9 pjesama druga se ne pjeva). Ostalih bismo pjesama našli možda još i više. Zato namjesto čitavih bogorodična evo nekoliko dogmatskih titula i misli o Bogorodičinoj zaštiti, izvađenih odonud.

Paralela s Evom: Ona koji ju iz Adamova rebra sazdao, taj je iz prečistoga Bogorodična krila uzeo odijelo püti, kojom je uništio silu smrti.²¹ Slična se misao nalazi i u drugim pjesmama²². Prestupivši Božju zapovijed, vratismo se u zemlju, a »po Tebi, Djevice, odbacujemo smrtnu raspadljivost i dižemo se u nebo.«²³ Po Bogorodici se daje oprostjenje onima koji su opravdani krvlju Rođenoga od nje.²⁴ Kod obreda »cjelovanja« među raznim molitvama nalazi se i ova Majci Božjoj:

»Ti spasavaš one koji se u Tebe uzdaju, Majko
Sunca što nikad ne zalazi Bogorodice, umoli svojim
molitvama predobroga Boga, da upokoji ... sada
iseljenoga (-u, -e) ondje, gdje se upokojuju
dusi pravednika: učini ga nasljednikom božanskih
dobara u dvorovima pravednika, na vječnu uspomenu,
Skrozneokaljana!«²⁵

²¹ *Iže ot rebra* — bogorodičen 1. pjesme u kanonu pokopa svjetovnjaka. Ili: *Evj pramatere, Čistaja* — bogorodičen na kraju 2. antifona u pokopu monaha (monahinja). Kod njih nema kanona nego dolaze tzv. *Antifoni* (nešto kraće od kanona).

²² Vidi npr. *Nest neporočna* — bogorodičen 3. pjesme u kanonu pokopa svjetovnjaka, pa *Krepost i penie* — bogorodičen 5. pjesme u istom kanonu. Ili: *Prevyšši vsjakija tvari* bogorodičen 7. pjesme u istom kanonu.

²³ *V zemlju vozvratihomsja* — bogorodičen 6. pjesme u kanonu pokopa svjetovnjaka.

²⁴ *Sen' svjatuju* — bogorodičen 9. pjesme kanona u pokopu svjetovnjaka.

²⁵ Molitva *Spasaj nadejuščijasja* u obredu cjelovanja kod pokopa svjetovnjaka, neposredno prije SLAVA.

Dobni Bog »po molitvama Bogorodice prezire grijeha što ih smrtni čovjek u životu učini.«²⁶ Priznavajući neprestano Bogorodicu, s vjerom vapijmo k onom koga ona rodi: »Spomeni nas se u kraljevstvu svojem!«²⁷ Kod Djeve prečiste Marije, Majke Božje njezine su neprestane molitve oko koje ne spava(!), pa zato je molimo da nas izbavi grijeha i smrtne presude.²⁸ Da Gospa neprekidno i »priležno« (marljivo) za nas moli, pjevaju i druge pjesme.²⁹ Kako znamo da Bogorodica svojim neprestanim molitvama žive čuva, tako je molimo, da Ona (!) izbavi sve »iseljene« (pokojne) od gorkih muka pa da onda s njome Kristu vapi: »Izbavitelju Bože, blagoslovljen si!«³⁰ U takvoj formulaciji jasno vidimo i neovisno, apsolutno posredništvo Kristovo i relativno, o Kristu sasvim ovisno a ipak stvarno posredništvo Marijino. Molitve apeliraju na Gospu da zagovara na sudu, jer ona pozna ljudsku narav »kako se sada pomiješa svakojakim grijesima.«³¹ Bogorodicu za posredovanje molimo, jer se Ona usuđuje (»derznovenie«!) prositi svoga Sina, koji je »ispunjenje Zakona«.³² Neobičnu veličinu pouzdanja ističe i slijedeći teotokij suprotstavljajući ga našim ljudskim strahovima zbog grijeha:

»Očajavam zbog samog sebe, kad gledam na mnoštvo SVOJIH djela: no kad svoj um upravim na Tebe, Bogomajko, koja iznad svakog uma rodi Gospoda onda me osvježuje nada »(prohlaždajusja nadeždoju«), jer kao jedinu zagovornicu imamo Tebe.«³³

Ne mogu se svladati a da ne prevedem — makar samo ovako »u prozi« — i ove stihove, koji nam tako dramatski prikazuju vjerovanje i nadanje istočnoga kršćanina glede eshata i Bogorodice:

»Ustani u pomoć moju, Bogorodice, pripazi na molitvu moju i izbavi me strašne osude, teškog istražiteljeva ispitivanja, tame i ognja i škrguta zubi, demonskih napadaja i svake muke, nado deznadnika, živote očajnika!«³⁴

²⁶ Vesi, Bože naš — sjedalen poslije drugog Apostola u pokopu svećenika.

²⁷ Prejestestvenne vo čreve tvoem — bogorodičen poslije Blažena (između 4. i 5. Apostola) kod pokopa svećenika.

²⁸ Po dolgu vsi — teotokij 1. ode u kanonu svećeničkog pokopa.

²⁹ Npr. Suščaja Vladyčica naša — teotokij 2. ode u istom kanonu. Ili: Iz Tebe roždejsja — teotokij 5. ode ib. Također u Vsesvjataja Devo tj. u posljednjem među ikosima (»Tvorenje Anastasija monaha«) što se umeću između 6. i 7. ode kanona u pokopu svećenika.

³⁰ Nesumnenno Božiju Mater — teotokij 7. pjesme kanona u pokopu svećenika.

³¹ Tja Bogorodicu stenu nerušimuju — teotokij u stihovima samoglasnim prema kraju pokopa svećenika.

³² Zakona ispolnenie — bogorodičen na kraju 7. antifona u pokopu monaha (monahinja). Slično »derznovenie« nalazimo i u Jako začensaja Beznačalnago Slova — teotokij pri kraju 8. antifona ib.

³³ Samogo sebe očajavaju — Teotokion 5. pjesme kanona kod pokopa mladeži. Slično i Vižd' skorb moju — teotokij 7. pjesme ib.

³⁴ V pomošč moju — Teotokij 8. pjesme kanona kod pokopa mladeži. »Nadeždo nenadežnyh« pri kraju ovog bogorodična jest slavenski prijevod grčkoga elpis twn apelpisménwn titula što sam ga lani (1981) vidio ispod jedne stare ikone u franjevačkom samostanu u Hvaru.

70. **Panihida** ili **parastos**³⁵ jest molitveni obred za jednoga ili više pokojnika ili za sve preminule izvan pokopa (zapadnjaci bi rekli možda: »Requiem absente cadavere«). Svećenici u ornatu (epitrahilj i felon) idu iz oltara (tj. iz prostora iza ikonostasa) u predvorje crkve gdje okruže tetrapod na kojem je posuda s koljivom.³⁶ Na đakonov poziv: »Blagoslovi, vladyko!«, »pervostojatelj« glasno zapjeva: »Blagoslovljen Bog naš, vsegda, nyne i prisno i vo veki vekov...« I dok čitač moli tzv. »načalo obyčnoe«, prvi svećenik »krestoobrazno« kadi koljivo (tj. čini kadionicom križ a onda kadi kojivo sa svake od četiriju strana tetrapoda). Panihida koja se može spojiti s večernjom ili s jutrenjem, ima dosta sličnu strukturu s pokopom: 90. psalam, »neporočni« (razdijeljeni u dvije statije), tropari, kanon — kome je akrostih (»krajestročie«): »umirajušćim vernym osmoe pletu penie«, ali neproveden u samoj slavenskoj obradbi — posljednja jektenija i otpust. I Bogorodičina su mjesta u panihidi ista kao i na analognim mjestima u pokopu, a i tekst je nerijetko identičan. Spomenimo samo jednu ili drugu značajniju misao.

»Dokidajući Evino prokletstvo, uselio si se u Preneporočnu Djevu i tako točiš iz izvora blagoslova onima koji vape: blagosloven, Prečista, Plod utrobe Tvoje!«³⁷

Gotovo je nemoguće da u bizantskoj liturgijskoj poeziji ne dođe do izražaja prastara kalcedonska dogma kao što je to slučaj u ovome tekstu:

»Spasi me, Majko Božja, koja si rodila Krista, Spasa mojega i čovjeka dvostruka prirodom ali ne ipostasom: jednorodenca dakle od Oca, a od Tebe prvorođenca svega stvorenja: i Njega, kao čovjekoljubiva majka, umoli da iseljenom (ili: pokojnomu, -oj, -ima) poda pokoj sa Svecima!«³⁸

Uz tzv. »Veliku panihidu« koju sam upravo skicirao, postoji i tzv. »Mala panihida« koja je znatno kraća: iz kanona naime otpadoše svi tropari, a ostadoše samo pripjevi i irmosi.

(Svršit će se)

³⁵ Iskrivljeno od grčkoga **parastasis**. Kod Rusa je običniji izraz panihida, a kod Srba parastos.

³⁶ Od grčkoga **kolybion**. To je kuhana pšenica (slatka) — po sebi simbol i smrti i uskrsnuća!

³⁷ Teotokij 7. ode u kanonu Velike panihide.

³⁸ Teotokij 9. ode u istom kanonu.